Regres i zanik cietrzewia

na obszarze Wyżyny Małopolskiej

Piotr Skucha, 26 września 2026 r.

fot. Krzysztof Ptak, Włochów, 19.04. 2006 r.

W dniu 13 i 14 b. m., w Męckiej Woli, w pow. sieradzkim, wł. pp. Siemiątkowskich, zabito 170 zajęcy, 3 dzików, 2 cietrzewie.

Gazeta Kaliska 6/18 stycznia 1896

Na zakończenie przeniosę czytelnika o 7 mil stąd do Białaczowa, oddzielonego od Nieklania i Chlewisk, Końskiemi hr. Tarnowskiego. Tu już zupełnie co innego. 10,000 mórg, z których 7 lasu, przeważnie piaski, a na nich czysta sosna z podrostem jałowcu. Typowe lasy zajęcze, porozrzucano wśród pól i łąk, w trzech działach odrębnych i kilku podziałkach. Ośm lat temu, wkrótce po objęciu dziedzicznych tych dóbr w posiadanie, polowaliśmy z naganką w zimowej porze dzień cały, by zabić 5 zajęcy! Przeszłego roku padło we dwa dni w lesie (10 fuzyi) 450 sztuk, a tego roku liczymy pewno na 600 zajęcy w tychże dwóch dniach. Jeden i ten sam rewir jest opolowywany raz na dwa lata. Kuropatw pada mniej więcej 700 rocznie, gdy z początku biliśmy ledwie 50. Polujemy na nie z psami. Cietrzewie, których dość jest dużo, strzela się na tokach i nagankach. Widziałom przeszłego roku 40 kogutów na jednem tokowisku. Ptactwa błotnego na łu-

„Łowiec Polski" 1900, nr 8, 2 (15) kwietnia 1900, R. II., s. 15.

Cietrzewie na Białych Ługach

Razem z miłośnikami ptaków ze Świętokrzyskiego Klubu Ornitologicznego już w ubiegłym roku próbowaliśmy wysłuchać toków cietrzewi. Kilka wypraw w okolice Włoszczowy było, niestety, daremnych, choć miejscowi myśliwi stale informują o wspaniałych koncertach samców.

Kiedy więc razem z **Markiem Jarząbkiem** i **Marcinem Stępniem** wybraliśmy się w okolice Daleszyc do rezerwatu torfowiskowego „Białe Ługi" wcale nie liczyliśmy na to, że uda się nam usłyszeć cietrzewie. Tym bardziej, iż już od wielu lat nie stwierdzono obecności ptaków na tym terenie. Jedynie Marek słyszał w ubiegłym roku pojedyncze głosy, najpewniej tokujących samców.

Postanowiliśmy zatem, że celem naszej wyprawy będzie rejestracja budzącego się do życia lasu.

Pobudka była o trzeciej nad ranem. Szybko ruszyliśmy w drogę. Po kilkunastu minutach – mijając po drodze dwóch myśliwych – dotarliśmy do granicy lasu i torfowisk. Pierwsze ptaki już śpiewały, ale my nasłuchiwaliśmy charakterystycznego czuszykania i bulgotania cietrzewi. Podczas zalotów o względy kur – cieciorek pięknie ubarwione koguty wydają bowiem daleko niosący głos podobny do dźwięku czszszyy... czszszyy... i głębokiego, gardłowego bulgotania. Gdy po paru minutach wytężonego nasłuchiwania dotarło do nas odległe czuszykanie cietrzewia nie potrafiliśmy pohamować radości, choć wiedzieliśmy, że właśnie teraz powinniśmy być szczególnie cicho. Marek zaczuszykał jak cietrzew. Z oddali znów dobiegł głos samca.

Ruszyliśmy w bagno. Jak najbliżej cietrzewi. Nie zatrzymaliśmy się nawet dłużej przy odchodach łosia, który szedł niedawno naszą trasą. Szliśmy za głosem koguta.

Stanęliśmy, gdy bulgotanie drugiego samca usłyszeliśmy z innej strony. Byliśmy więc w środku tokowiska! W bezruchu i niemym podziwie wsłuchiwaliśmy się w przepiękny koncert, coraz bardziej zbliżających się kogutów. W oddali zarejestrowaliśmy następne głosy.

Nie słyszałem nigdy tak pięknych śpiewów. Czyszykanie na przemian z bulgotaniem było tak głośne i tak podatne na echo, że wydawało się, iż poza głosami cietrzewi nie istnieje nic więcej.

A potem była chwilowa cisza. Postanowiliśmy jeszcze trochę przesunąć się. Zrobiliśmy dwa kroki i z odległości dosłownie kilku metrów z przerażliwym furkotem skrzydeł odfrunął jeden z cietrzewi. Niesamowite wrażenie. I pewność, że w przyszłym roku też chcielibyśmy spotkać się na torfowiskowym tokowisku.

CEZARY JASTRZĘBSKI

Cietrzewie
Fot. archiwum

...udu", wydawany przy finansowym ...ldach.
Targowa 18, tel. 472-55).

C. Jastrzębski,„Cietrzewie na Białych Ługach", Słowo Ludu, 1993, nr 176, 2 sierpnia 1993, s. 15.

Tarce należały do znanych łowisk w Wielkopolsce. Obfitowały w dużą ilość zwierzyny grubej i drobnej. Żyły tu jelenie, daniele, sarny, dziki, a także zające i króliki. Tych ostatnich w pewnych latach było tak dużo, że zaczęto je nawet tępić. Występowały ponadto liczne drapieżniki m.in. jastrzębie, lisy, kuny, tchórze. Na polach i w lasach gnieździły się kuropatwy, kaczki, cietrzewie, przepiórki i bekasy.

J. Grala, „Myśliwskie pasje Zbigniewa Ostroroga Gorzeńskiego. Część I", „Gazeta Jarocińska" 2010, nr 48 (1051), 3 grudnia 2010, s. 23.

REZULTAT POLOWAŃ W ROKU 1937 W MAJĄTKU OLESZNO P. KONRADA NIEMOJEWSKIEGO:

	1931 r.	1932 r.	1933 r.	1934 r.	1935 r	1936 r.	1937 r.
Zające	1347	142	945	14	1061	51	1514
Króliki	742	1483	1128	2115	746	776	438
Bażanty	139	184	115	264	375	403	952
Kuropatwy	537	681	239	753	401	806	170
Kaczki	111	114	68	426	439	137	198
Cietrzewie	9	11	5	22	20	15	17

„Łowiec Polski" 1938, nr 11 (895), 10 IV 1938, s. 222

TOKOWISKO CIETRZEWIE KOŁO KRAKOWA

Na południe od Trzebini, szeroką, zwartą smugą zalega piękny las Dulowski, resztka dawnej puszczy. Grają tam czerwienią pnie sosen, strojnych w bogatą florę porostów, żywą zielenią wełnią się buki, a leśna krzewina bujnie okrasza puszczańskie pejzaże. Ale największą osobliwością Dulowskiego Lasu są łączki leśne, sławne z toków cietrzewi. Tokowiska w odległości kilku kilometrów od fabrycznych kominów Trzebini, a 500 metrów od toru kolejowego, to

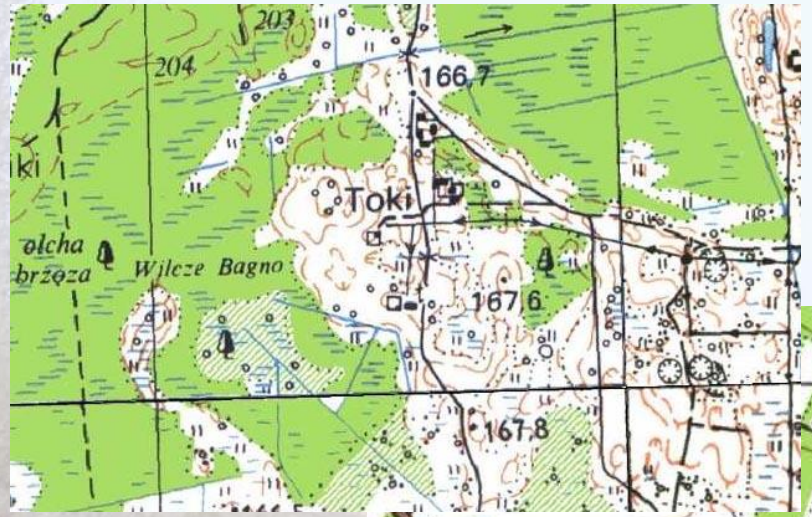
to i coś grucha, bulgoce i bełkocze. Naprzód jakiś dłuższy wyraz niskim tonem: tur-tur-tur, potem szybko i wysoko turtur-turtur! I znowu da capo.

Już nie tylko sam to czyni. Na hasło starego ćwika przybywa kilku młodych muzykantów i każdy zaczyna gruchać swoją pieśń wiosenną. Ten i ów dla animuszu ódkrząknie: czuszi! i dalej bełkoce, a gwar tokowiska jedną niewstrzymaną falą niesie się w dal.

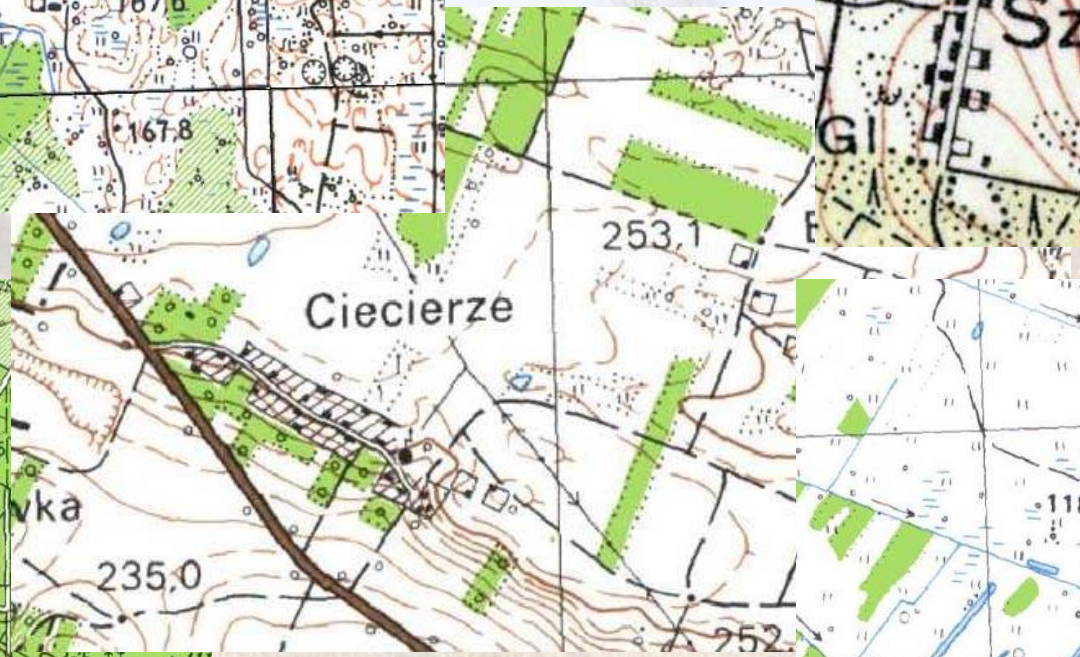
T. Seweryn, „Tokowisko cietrzewie koło Krakowa", „Ziemia. Ilustrowany Miesięcznik Krajoznawczy" 1947, t. XXVI, nr 3–4 (561–562), s. 63–64.

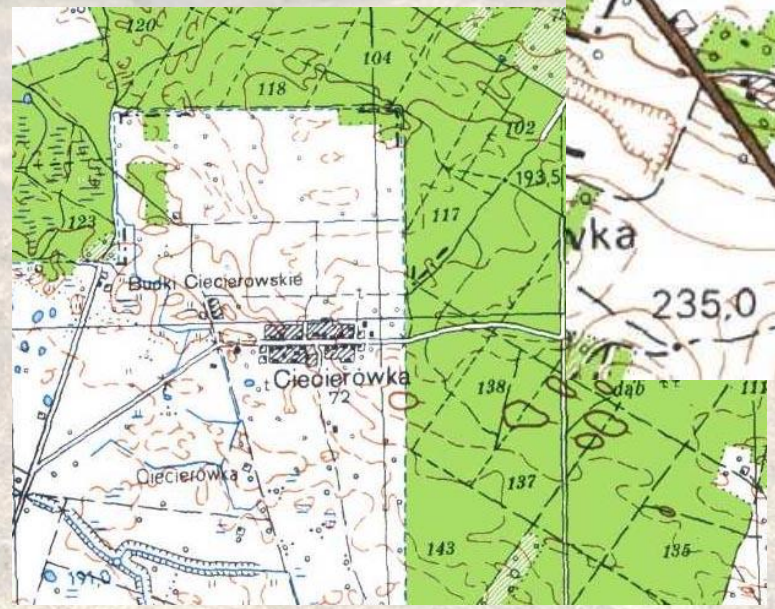
Archiwalna prasa jako źródło wiedzy o dawnym zasięgu cietrzewia

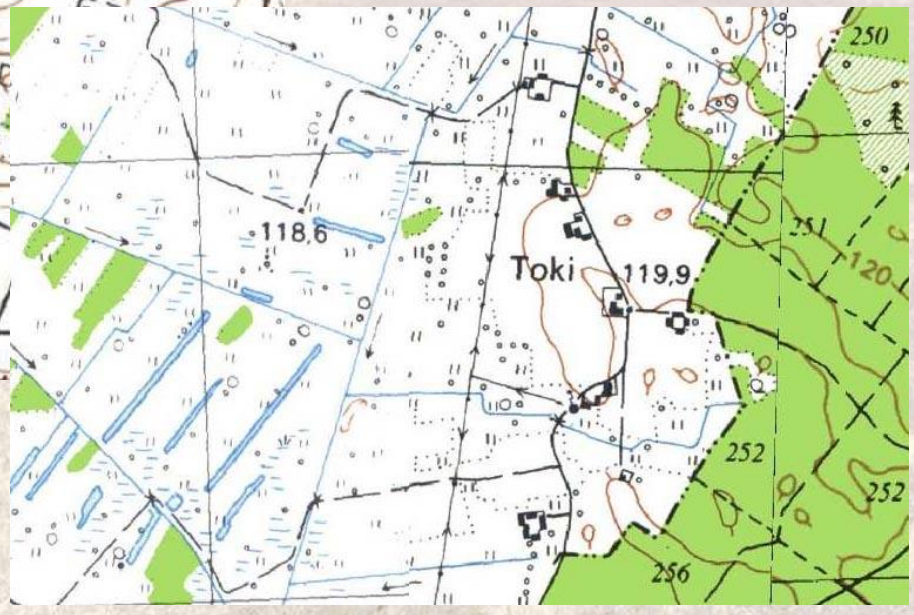
Ślady dawnego występowania cietrzewia w toponimii

Leopold Pac Pomarnacki ur. 28 sierpnia 1907 r. w Koźliszkach na Litwie, zm. 25 stycznia 1992 r. w Radomiu. Wieloletni pracownik Lasów Państwowych, ornitolog, pisarz, żołnierz Polskich Sił Zbrojnych, uczestnik walk pod Monte Cassino. Był członkiem Polskiego Związku Łowieckiego, Ligi Ochrony Przyrody, sekcji ornitologicznej Instytutu Zoologicznego PAN. Opublikował blisko 750 artykułów i pięć książek, głównie z zakresu łowiectwa, ochrony przyrody i ornitologii.

Ekspansja cietrzewia na Kielecczyźnie do końca lat 70. XX w.

Powiat	Nadleśnictwo	Liczba tokowisk	Liczba kogutów
Włoszczowa	Chrząstów	12	42
	Kurzelów	4	40
	Moskorzew	9	51
	Oleszno	27	74
	Szczekociny	9	71
	Włoszczowa	3	16
Końskie	Barycz	2	23
	Miedzierza	12	38
	Miekłań	2	10
	Piła	2	10
	Przedbórz	5	12
	Radoszyce	6	50
	Reczków	2	4
Kielce	Bliżyn	2	6
	Daleszyce	2	9
	Dyminy	6	41
	Kielce	3	10
	Skarżysko	2	3
	Snochowice	4	10
	Siekierno	2	3
	Zagnańsk	grają pojedynczo	5
	Suchedniów	grają pojedynczo	5
Opoczno	Brudzewice	1	5
	Opoczno	6	40
Zwoleń	Zwoleń	10	40
Opatów	Łagów	3	9
	Nieskurzów	10	24
	Ostrowiec	2	5
Busko	Chmielnik	grają po całym lesie	25
	Szczecno	1	9
Kozienice	Garbatka	1	4
	Jedlnia	1	2
	Kozienice	5	12
	Pionki	4	7
	Studzianki	2	6
Przysucha	Przysucha	2	12
	Rzuców	2	8
Starachowice	Małomierzyce	2	10
Staszów	Golejów	3	10
Szydłowiec	Szydłowiec	4	7
Jędrzejów	Jędrzejów	2	5
Radom	Grunta wsi Polany	1	3
	O G Ó Ł E M	178	776

Leopold Pomarnacki, Tokowiska cietrzewi na Kielecczyźnie. „Łowiec Polski”, nr 8, 1962,s. 7-10.

Czynniki sprzyjające wzrostowi liczebności cietrzewia na Kielecczyźnie:

- **znaczny udział kompleksów leśnych**, zapewniających rozległą bazę siedliskową;
- **duża różnorodność siedlisk** – bory, podmokłe łąki, torfowiska, wrzosowiska, zręby, młodniki i polany;
- **korzystny skład gatunkowy drzewostanów**, zwłaszcza udział brzozy i sosny oraz bogate runo z wrzosem i borówkami, charakterystyczne dla siedlisk preferowanych przez cietrzewia;
- **stosunkowo niewielka presja osadnicza i komunikacyjna** na rozległych obszarach leśnych;
- **ciągłość kompleksów leśnych i siedlisk półotwartych**, ułatwiająca dyspersję ptaków między lokalnymi ostojami;
- **antropogeniczne kształtowanie krajobrazu** – wyręby, wypas, użytkowanie łąk, serwituty, parcelacja gruntów i powstawanie mozaiki różnych stadiów sukcesyjnych;
- **wielki pożar Puszczy Świętokrzyskiej w 1834 r.** objął rozległe kompleksy leśne między Bodzentynem a Stąporkowem. W wyniku pożaru wewnątrz boru powstały duże powierzchnie otwarte i półotwarte, na których następowała naturalna regeneracja drzewostanu. Kolejne stadia sukcesji – pojawianie się roślinności zielnej, krzewów, brzozy i młodych drzew – mogły przez wiele lat tworzyć szczególnie dogodne warunki dla cietrzewia.

Antropogeniczne kształtowanie siedlisk cietrzewia na obszarze Kielecczyzny

Zmiany własnościowe i sposób użytkowa gruntów jako czynnik kształtujący siedliska cietrzewia

- Uwłaszczenie chłopów po 1864 r. oraz stopniowa parcelacja majątków ziemskich zmieniły strukturę własności i sposób użytkowania gruntów w Królestwie Polskim.
- Utrzymanie serwitutów leśnych i pastwiskowych sprzyjało intensywnemu, ekstensywnemu użytkowaniu obrzeży i wnętrza kompleksów leśnych: wypasowi, pozyskiwaniu drewna, ściółki i innych użytków.
- Rozdrobnienie własności prowadziło do większego zróżnicowania krajobrazu: obok i wewnątrz zwartych borów pojawiały się rozległe polany, zręby, młodniki, łąki, pastwiska, ugory i zakrzaczenia.
- W efekcie wzrastała **mozaikowatość siedlisk** oraz udział powierzchni otwartych i wczesnosukcesyjnych.
- Taki krajobraz odpowiadał wymaganiom cietrzewia, który preferuje środowiska półotwarte, mozaikowe, z udziałem młodych drzewostanów, łąk, wrzosowisk i terenów otwartych.
- Można więc przyjąć, że przemiany pouwłaszczeniowe **lokalnie sprzyjały wykształcaniu warunków siedliskowych korzystnych dla cietrzewia**, choć związek ten należy traktować jako wniosek ekologiczno-historyczny, a nie udowodnioną badaniami zależność.

Środowisko występowania cietrzewia na obszarze Wyżyny Małopolskiej

Wyróżniono cztery typy biotopów cietrzewia [Kamieniarz 2002, Zawadzka et al. 2009]
z czego trzy typy występują na obszarze Wyżyny Małopolskiej:

- **leśno–podmokłe** -podmokłe lasy w dolinach rzecznych, torfowiska, zręby zupełne i uprawy leśne;
- **leśno–suche** -lasy na siedliskach suchych i świeżych, poligony wojskowe;
- **torfowiskowe** -podmokłe łąki z zadrzewieniami wierzbowymi i olchowymi, bagna śródleśne lub przyleśne, mszary torfowisk wysokich;
- **górskie** -lasy reglowe, siedliska przy górnej granicy lasu.

- **leśno–podmokłe** – podmokłe lasy w dolinach rzecznych, torfowiska, zręby zupełne i uprawy leśne.

- **leśno–suche** – lasy na siedliskach suchych i świeżych, poligony wojskowe.

- **leśno–podmokłe – torfowiskowe** -podmokłe łąki z zadrzewieniami wierzbowymi i olchowymi, bagna śródleśne lub przyleśne, mszary torfowisk wysokich.

W załączniku I Dyrektywy Siedliskowej wyróżniono następujące siedliska przyrodnicze, które mogą być istotne dla tego gatunku [Kamieniarz 2004]:

- 4030 **Suche wrzosowiska** (*Calluno–Genistion*, *Pohlio–Callunion*, *Calluno–Arctostaphylion*);
- 4070 Zarośla kosodrzewiny (*Pinetum mugo*);
- 6410 **Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe** (*Molinion*);
- 6510 **Niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie** (*Arrhenatherion elatioris*);
- 7110 **Torfowiska wysokie z roślinnością torfotwó**rczą (żywe);
- 7120 **Torfowiska wysokie zdegradowane, zdolne do naturalnej i stymulowanej regeneracji**;
- 7230 **Górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk**;
- 9410 Górskie bory świerkowe (*Piceion abietis* część – zbiorowiska górskie);
- 91D0 **Bory i lasy bagienne**.

Wczesnosukcesyjne siedlisko pożarzyskowe

Przykłady pożarzyskowych siedlisk cietrzewia na obszarze Wyżyn Małopolskich po 2000 r.:

- Motyczno
- Cieklińsko
- Pustynia Błędowska
- Pustynia Starczynowska
- Bór Biskupi
- Włochów (częściowo)

Pożarzysko w otoczeniu upraw sosnowych, Ndl. Chrzanów, L. Ciężkowice, fot. P. Skucha, 22.10.2011 r.

Do połowy lat 70. XX w. populacja cietrzewia na Kielecczyźnie wykazywała tendencję wzrostową. Było to prawdopodobnie wynikiem współdziałania szeregu korzystnych cech środowiska i krajobrazu, zarówno naturalnych, jak i antropogenicznych. **Szczyt liczebności cietrzewi przypadał na połowę lat 70.**

*„ (…) w **1971** r. szacowano, iż **w województwie kieleckim żyło 3921 cietrzewi, w tym 1307 kogutów**. Jeszcze w roku **1978/79** odstrzelono w obecnym województwie **117** kogutów a inwentaryzacja **wiosną 1979 r.** oceniała liczbę cietrzewi na **3200 szt**. Gwałtowny spadek ilości cietrzewi w naszych łowiskach nastąpił pod koniec lat 70 – tych." S. Janicki, Łowiectwo województwa kieleckiego w latach 1975-1998, Wojewódzka Rada Łowiecka w Kielcach, Kielce 2000 r.*

Analiza danych z lat **1994** i **1997** zebranych w 12 obwodach łowieckich w rejonie Końskie–Przysucha–Stąporków wykazała spadek liczebności o **55%** – ze **108** kogutów w **1994 r.** do **49** w **1997** (Kamieniarz 1999, S. Chmielewski, Z. Fijewski).

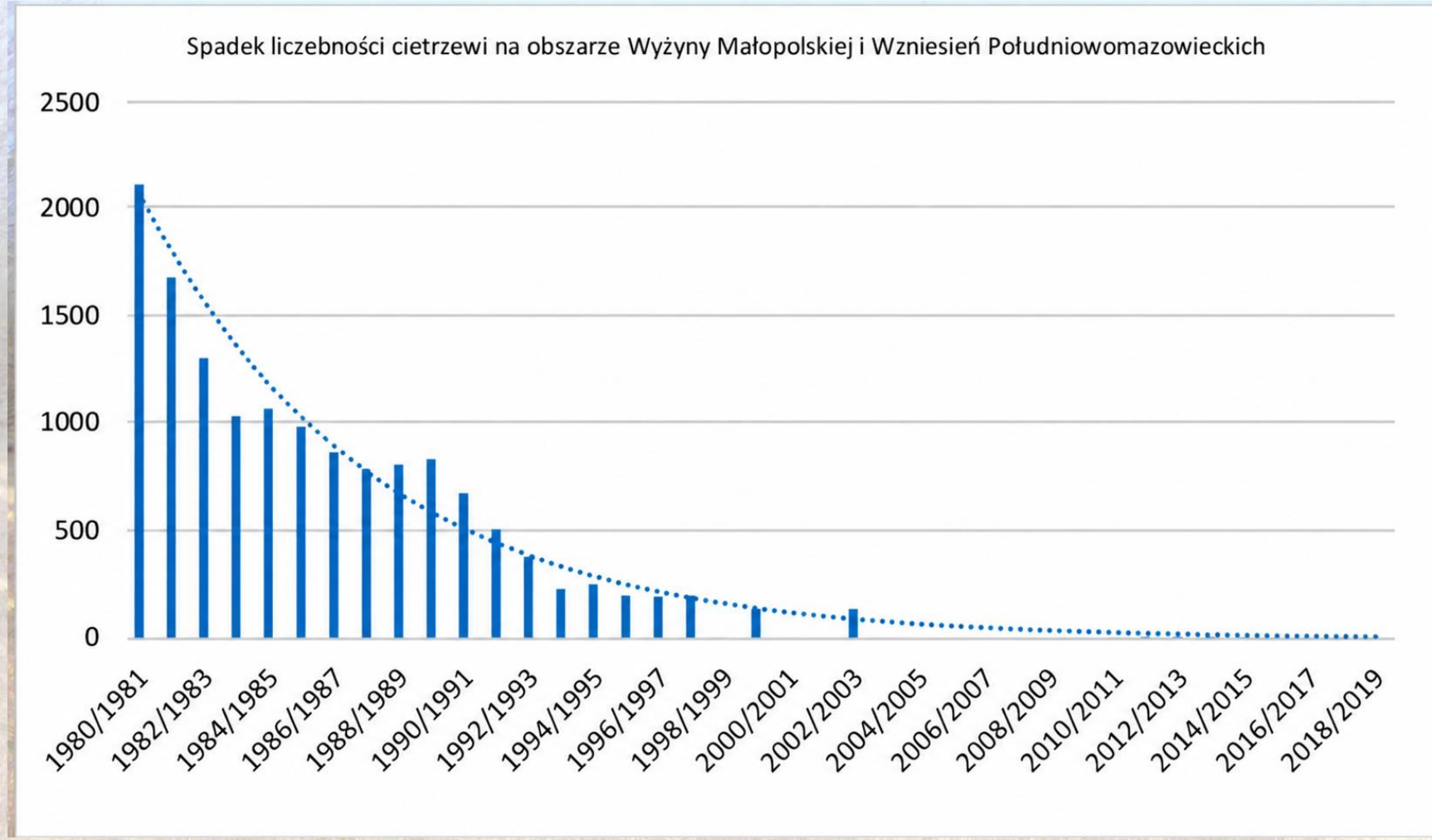
Przeprowadzona w **1997 r.** inwentaryzacja w ramach „Programu ochrony cietrzewia" na Kielecczyźnie wykazała obecność około **300** osobników (w tym 107-123 kogutów) na 55 znanych tokowiskach, a szacowana liczba samców nie przekraczała 150 kogutów (Chmielewski et al.1998, Chmielewski i Fijewski 2000, R. Kamieniarz, in litt.).

„Inwentaryzacja z **1998 r.** wykazywała występowanie w całym województwie jedynie **200** cietrzewi", S. Janicki, Łowiectwo województwa kieleckiego w latach 1975-1998, Wojewódzka Rada Łowiecka w Kielcach, Kielce 2000 r.

Około **2000 r.** na obszarze Wyżyny Małopolskiej oraz Wzniesień Południowomazowieckich na terenach administrowanych przez Lasy Państwowe występowało już tylko **102-130** ptaków. (M. Keller).

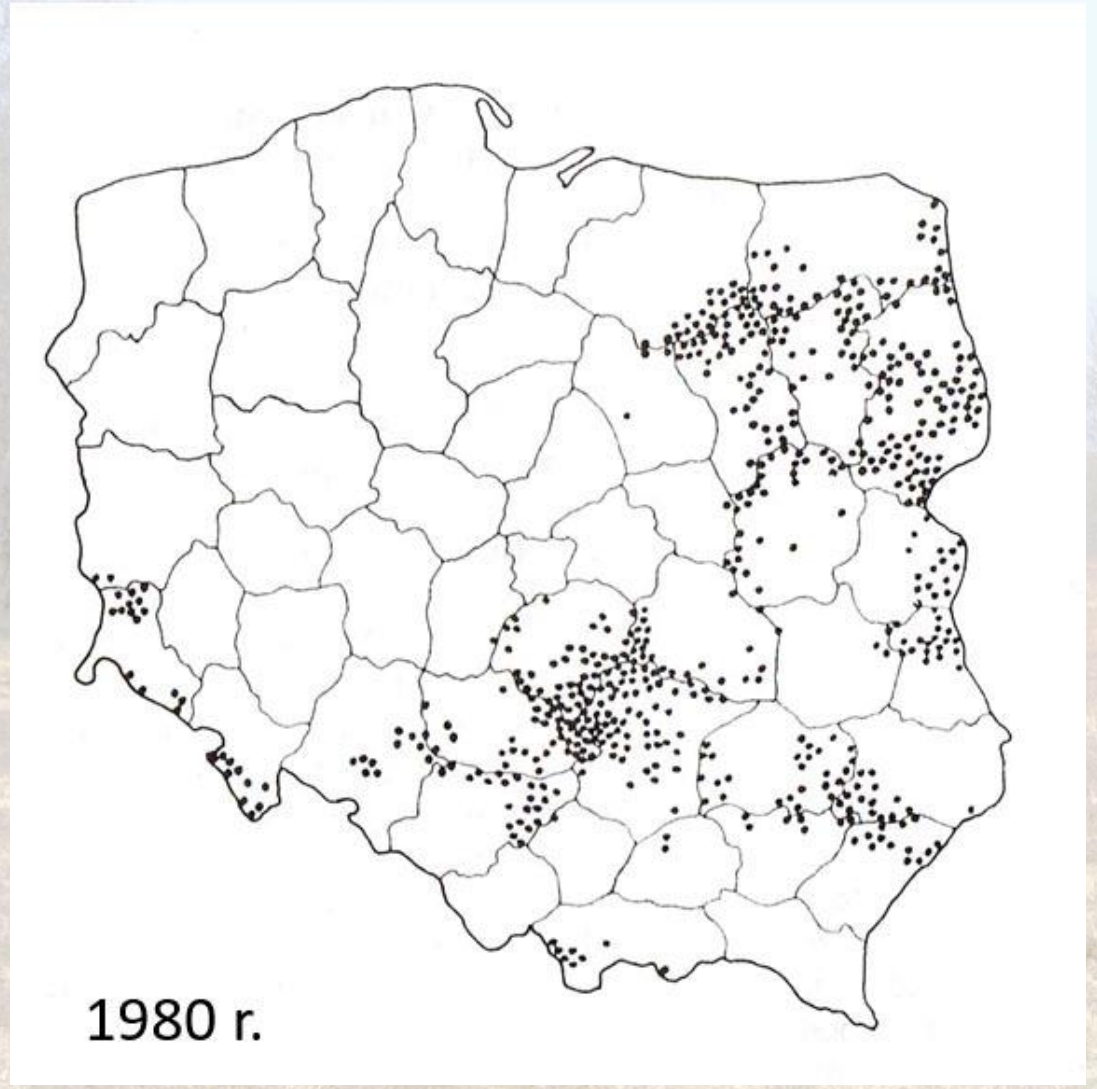
W **2003** roku udokumentowano zanik **58%** tokowisk, oraz zmniejszenie się liczebności ptaków o **68%** w ciągu 6 lat. Całą populację na obszarze Wyżyny Małopolskiej oraz Wzniesień Południowomazowieckich szacowało się na **120-140** ptaków, stwierdzonych w **34** miejscach (dane Towarzystwa Badań i Ochrony Przyrody).

Dynamika spadku liczebności cietrzewia na obszarze Wyżyny Małopolskiej i Wzniesień Południowomazowieckich

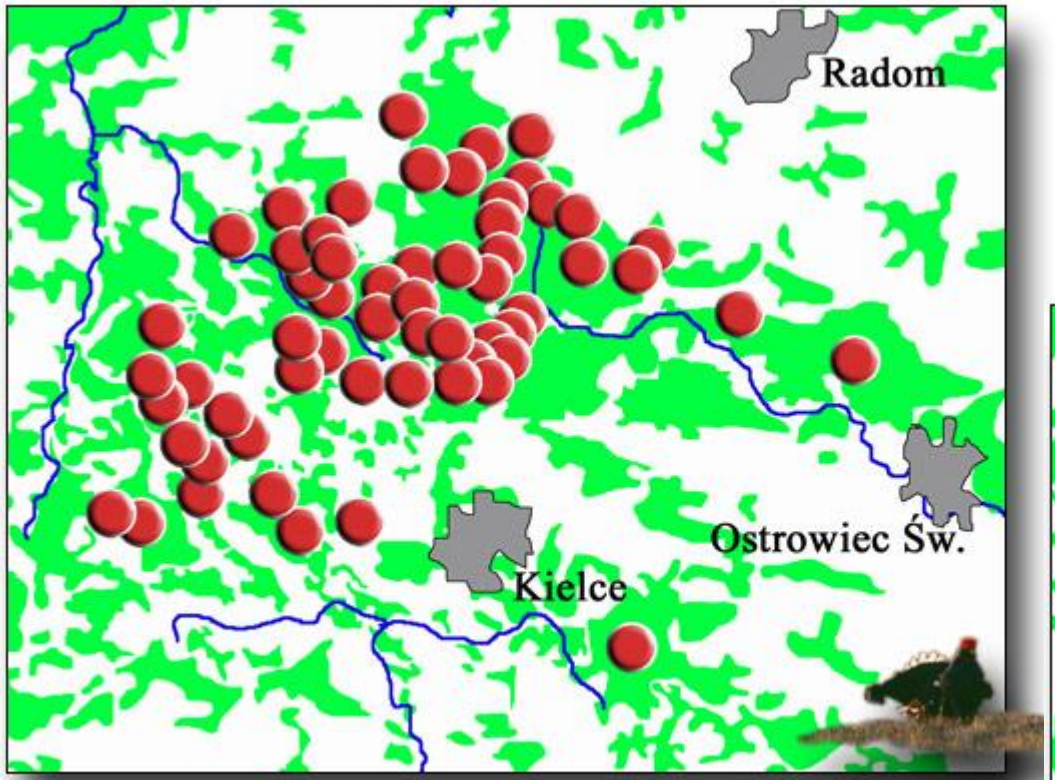
Opracował P. Skucha. Materiały źródłowe:

- S. Janicki, *Łowiectwo województwa kieleckiego w latach 1975-1998*, Wojewódzka Rada Łowiecka w Kielcach, Kielce 2000 r.;
- Dane zebrane przez Towarzystwo Badań i Ochrony Przyrody;
- Własne notatki, porównania i konsultacje.

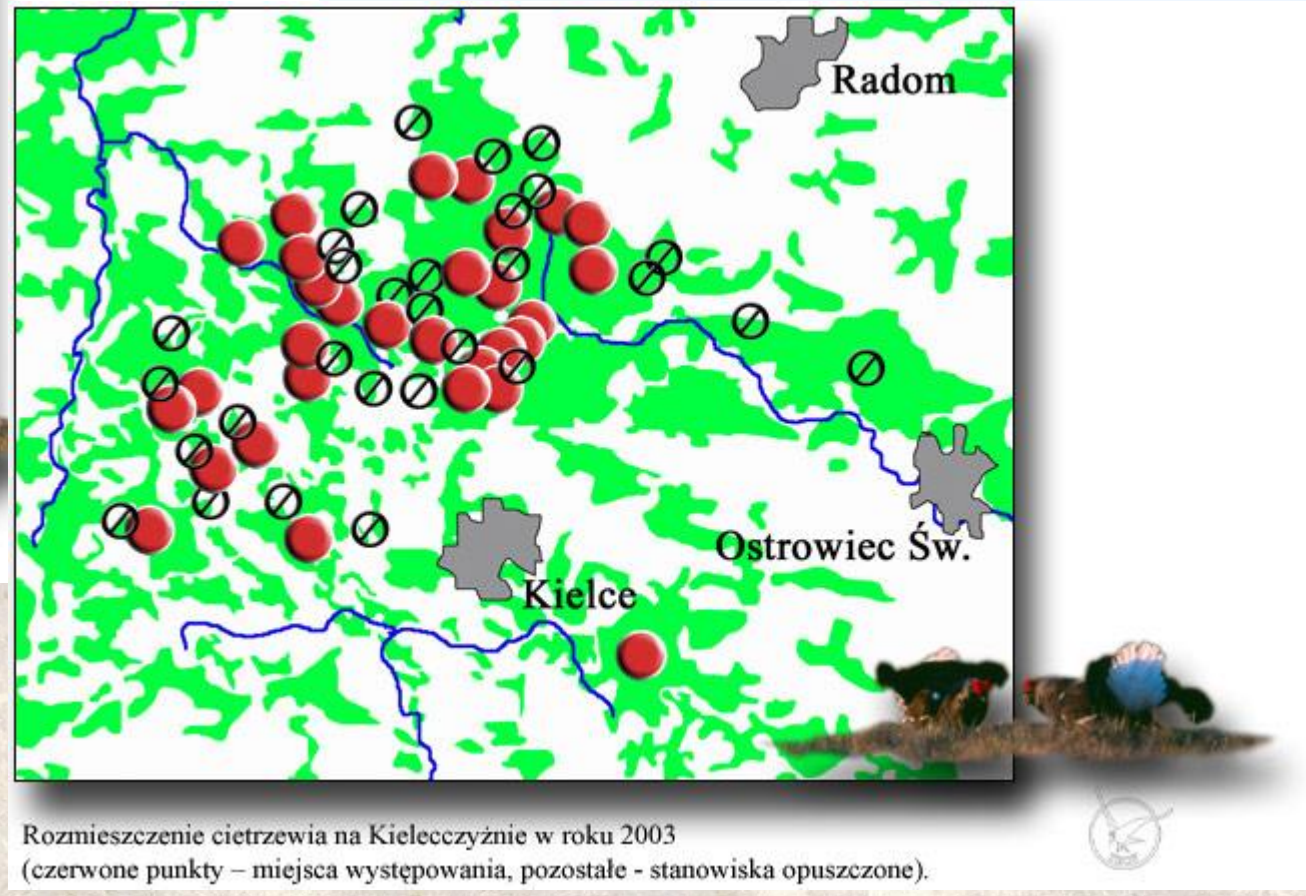

Występowanie cietrzewia w Polsce, wg. Raportu PZŁ o zwierzętach łownych w Polsce
G. Matuszewski, K. Morow, Kuraki Leśne, Wydawnictwo Świat, Warszawa 1994.

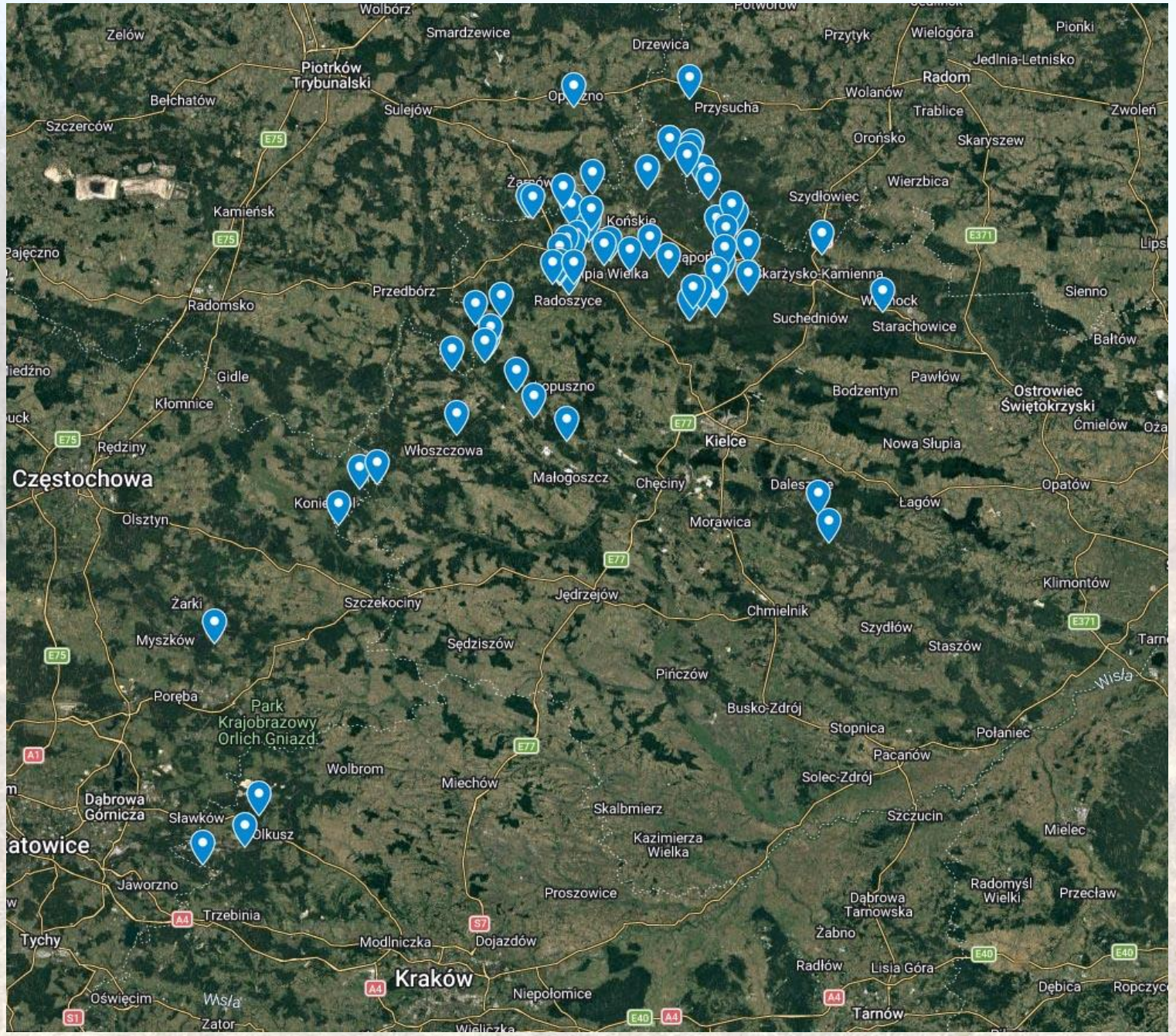

Rozmieszczenie cietrzewia na Kielecczyźnie w roku 1997
(czerwone punkty – miejsca występowania).

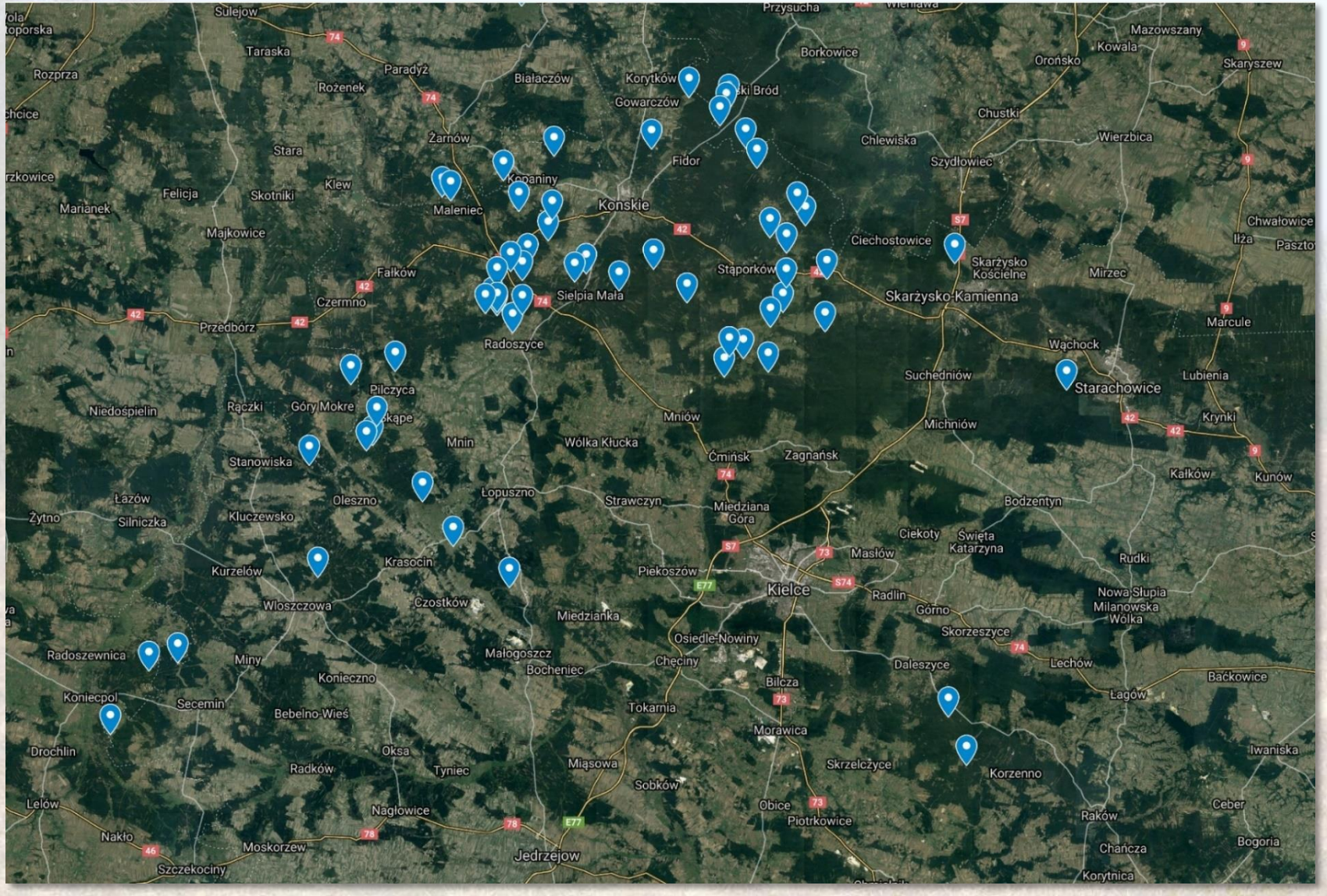

Rozmieszczenie cietrzewia na Kielecczyźnie w roku 2003
(czerwone punkty – miejsca występowania, pozostałe - stanowiska opuszczone).

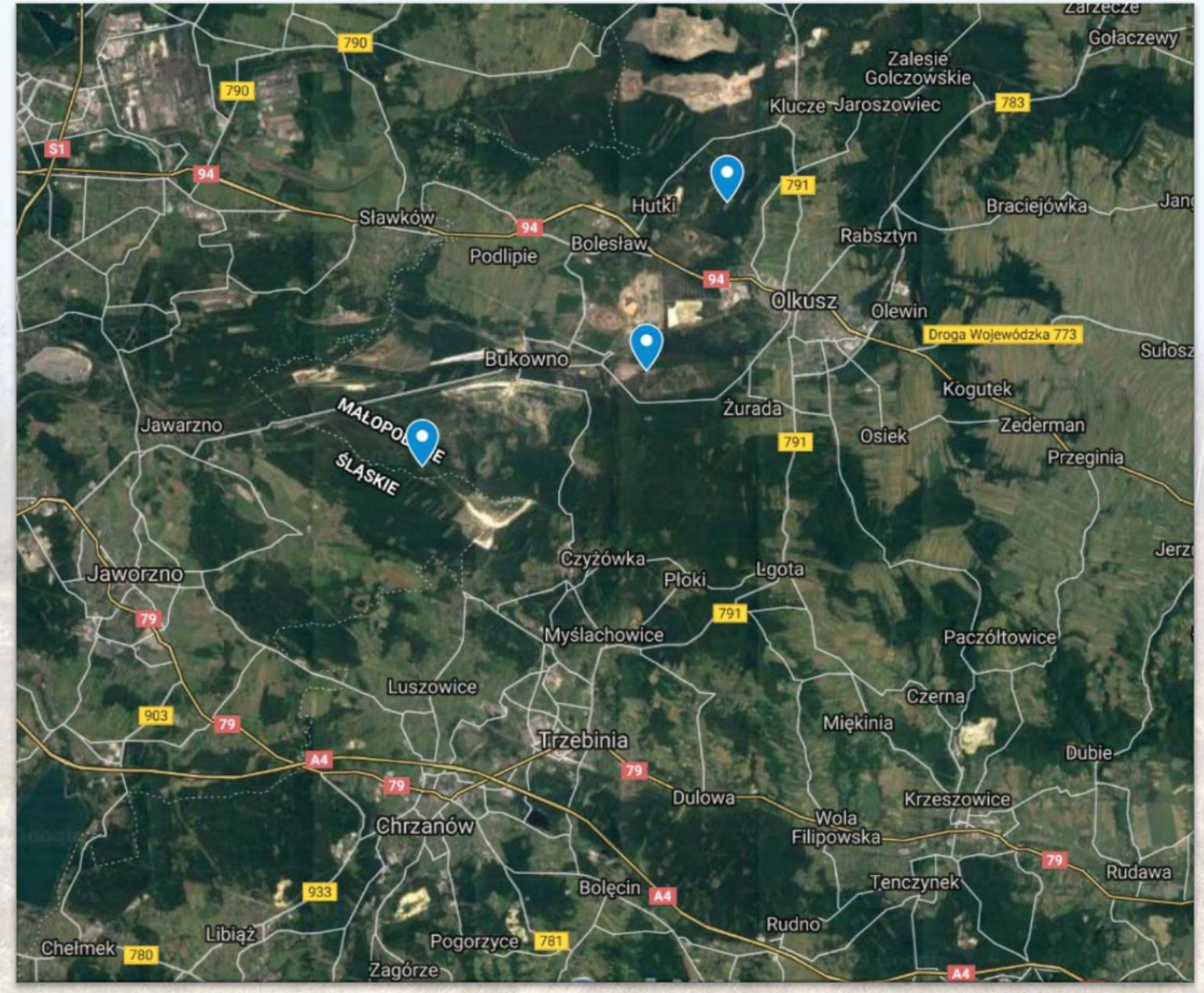
Materiały ze strony Towarzystwa Badań i Ochrony Przyrody:
http://www.tbop.org.pl/programy/ochrona/cietrzew/kieleccz.html

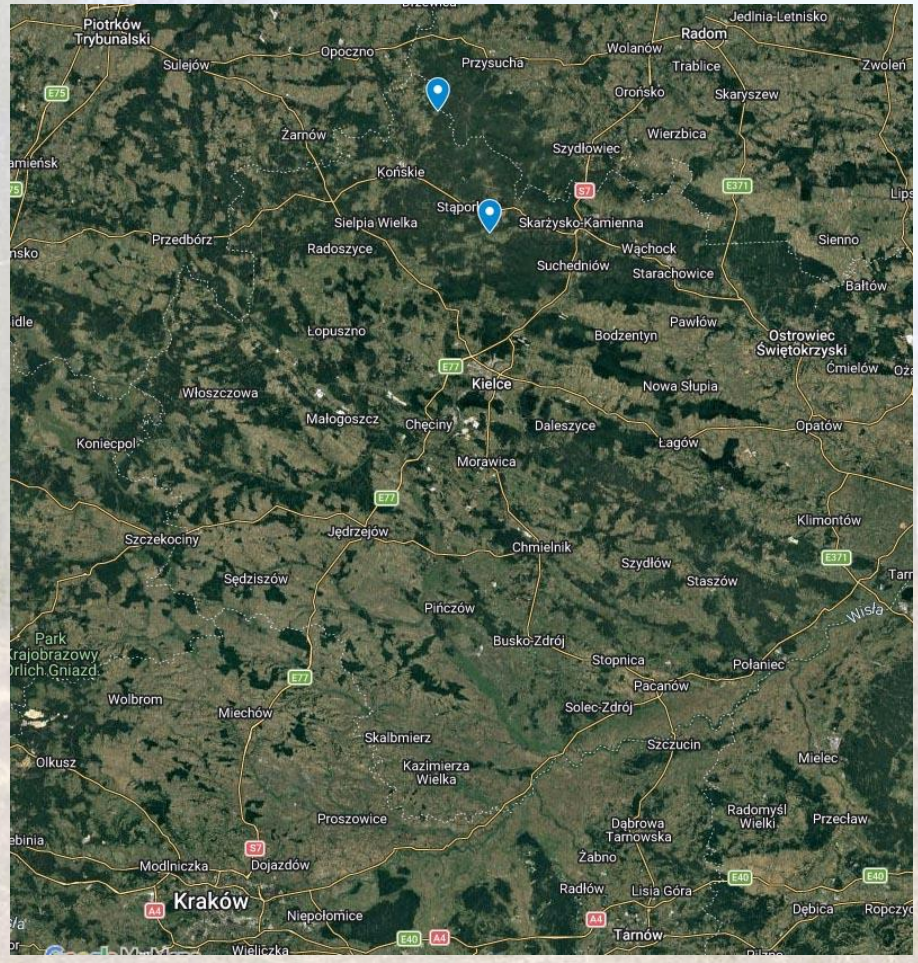
Stwierdzenia cietrzewi na obszarze Wyżyny Małopolskiej po 2000 r. Opracował P. Skucha na podstawie danych zebranych w latach 2000-2019, w tym danych przekazanych przez Towarzystwo Badań i Ochrony Przyrody. Mapa: www.google.com/maps/.

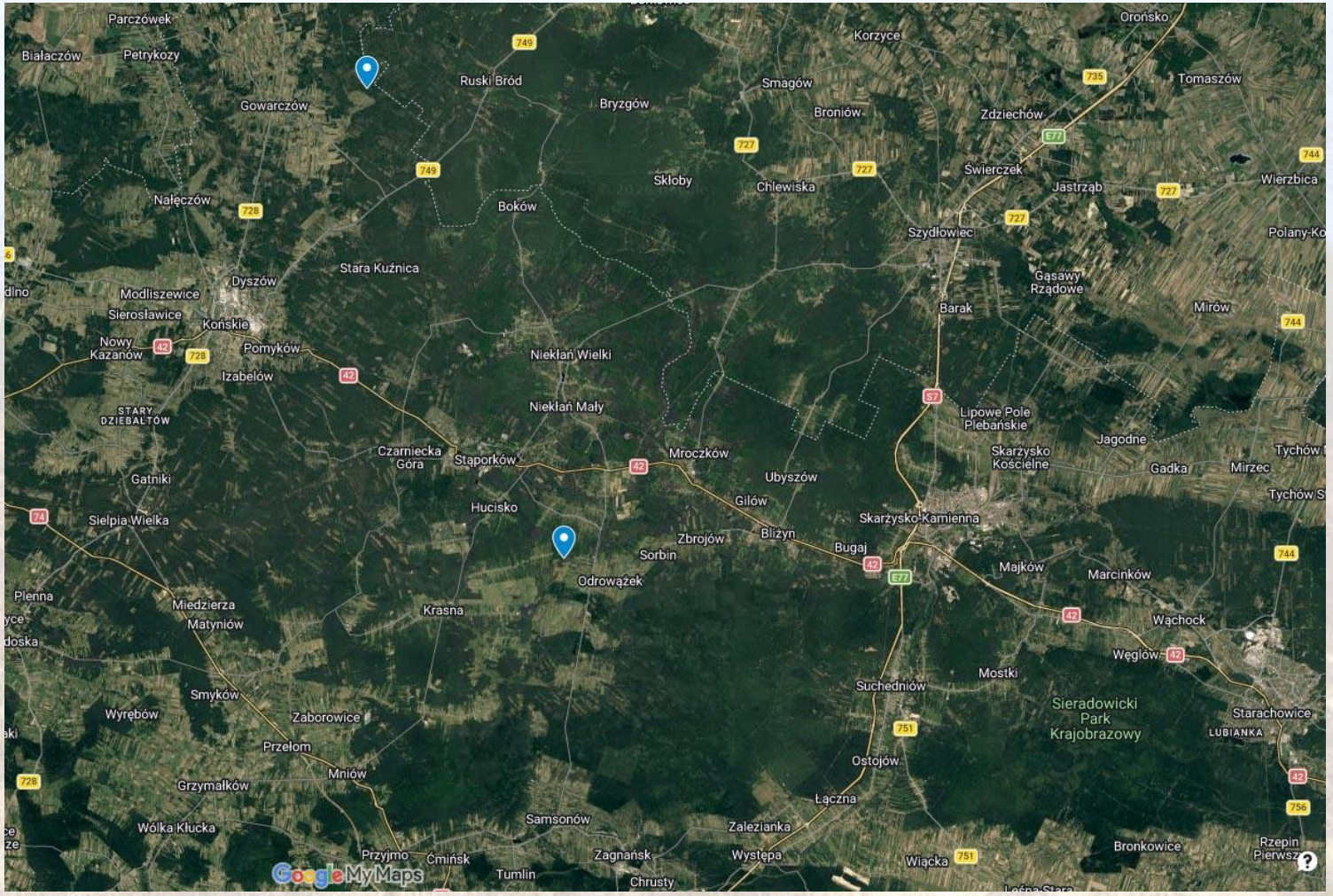

Miejsca potwierdzonych stwierdzeń cietrzewi na obszarze Wyżyny Małopolskiej oraz Wzniesień Południowomazowieckich, po 2000 r. Opracował: P. Skucha na podstawie danych zebranych w latach 2000-2019 oraz danych przekazanych przez Towarzystwo Badań i Ochrony Przyrody. Mapa: www.google.com/maps/.

Lokalizacja stwierdzeń cietrzewi na obszarze Wyżyny Śląsko-Krakowskiej, po 2000 r.,
Opracował P. Skucha, mapa: www.google.com/maps/

Potencjalne ostatnie stanowiska występowania cietrzewia na obszarze Wyżyny Małopolskiej po 2018 r. Opracował P. Skucha na podstawie danych własnych oraz informacji przekazanych przez Towarzystwo Badań i Ochrony Przyrody. Mapa: www.google.com/maps/.

Tokowisko koło Włochowa, powiat konecki, gmina Stąporków

– czynne do co najmniej 2008 r. Ostatnie stwierdzenie gatunku maj 2018 r.

1973 r.

2025 r.

Tokowisko „Stara Pani”, powiat skarżyski, gmina Suchedniów,

– czynne do co najmniej 1986 r. Ostatnie stwierdzenie gatunku ok. 1994 r.

1973 r.

2025 r.

Tokowisko „Oblaszki”, powiat chrzanowski, gmina Trzebinia – obszar wiejski,

– czynne do końca lat 70. Ostatnie stwierdzenie gatunku w rejonie 1992 r.

1973 r.

2025 r.

Tokowisko „Łąki Bukowskie”, powiat skarżyski, gmina Suchedniów,

– czynne do końca lat 80. Ostatnie stwierdzenie gatunku w rejonie - październik 1994 r.

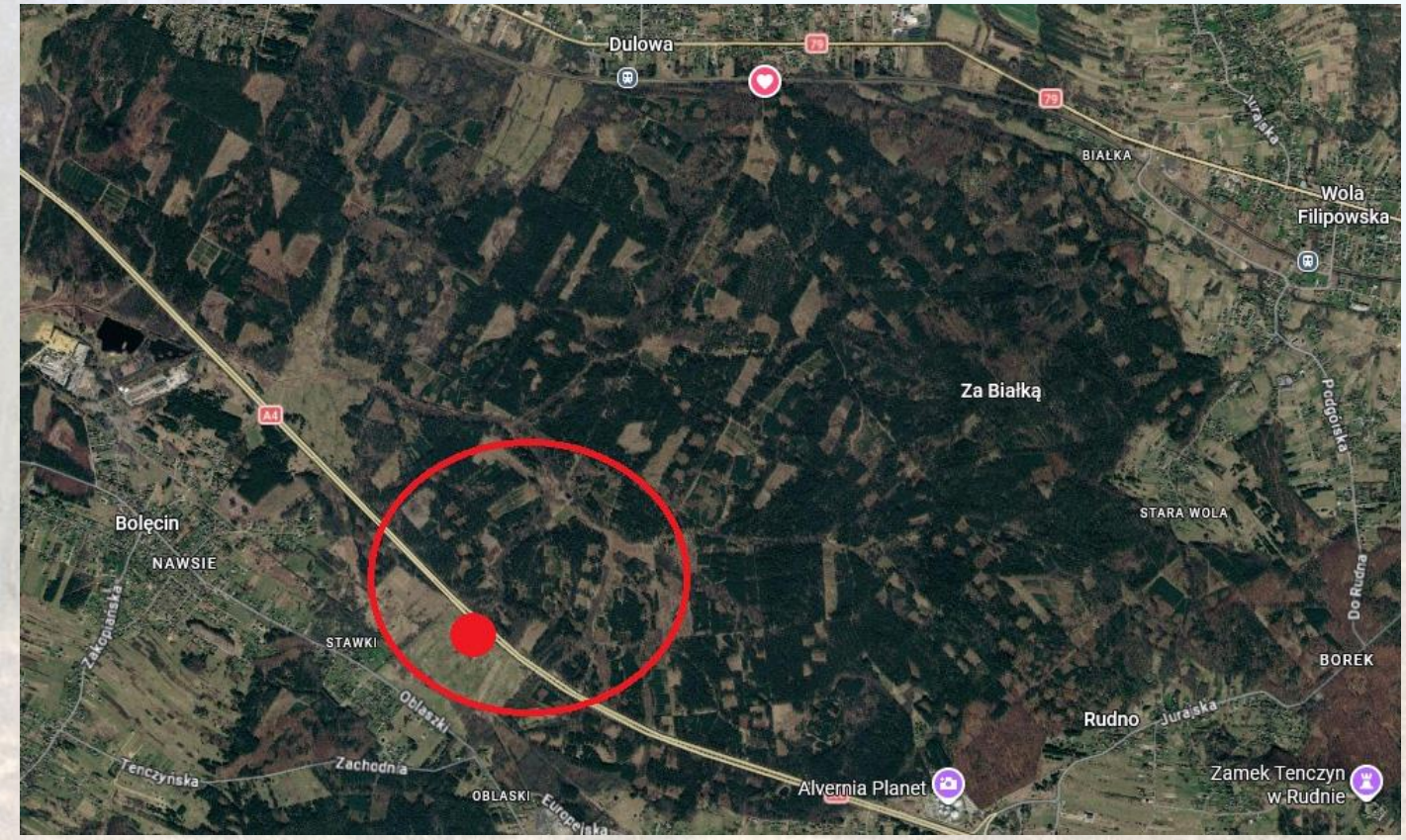

1973 r.

2025 r.

Puszcza Dulowska

Mapa po lewej: www.gogle.com/maps/.
Zdjęcie poniżej: P. Skucha, 17.04.2016

- 1933 – z inicjatywy właściciela majątku Płaza – Adama Edwarda Stanisława Starzeńskiego utworzono „rezerwat" dla ochrony tokowisk cietrzewi obejmujący fragment lasu wraz z łąką Oblaszki;
- 03.01.1983 – oddanie autostrady A4 na odcinku Chrzanów I – Balice I – zanik tokowisk;
- 1992 – ostatnie stwierdzenie gatunku, 1 kogut i 1 kura w lesie nad Chechłem, obs. Z. Banaszewski.

Nowy rezerwat w puszczy Dulowskiej. Wojewoda krakowski, pismem z dnia 12 września 1933 r., uznał za las ochronny część lasu majątku Płaza w pow. chrzanowskim, zwany Obłaszki. Las, nie mający większej wartości ekonomicznej, przedstawia duży interes naukowy i łowiecki, stanowi bowiem, wraz z śródleśnemi łąkami ulubione miejsce pobytu i tokowisko cietrzewi. Drzewostan sosnowy z bogatą florą porostów daje możność studjów typologicznych, a podmokłe łąki wykazują piękne zjawiska orsztynizacji. Roślinność utrzymała się w stanie pierwotnym. Las ochronny obejmuje 268,8212 ha powierzchni. Inicjatorem rezerwatu był właściciel maj. Płaza, p. Adam hr. Starzeński, który zapewnił rezerwatowi należyty dozór.

Przyroda i Technika, rok XIII, maj 1934, Zeszyt 5, str. 237.

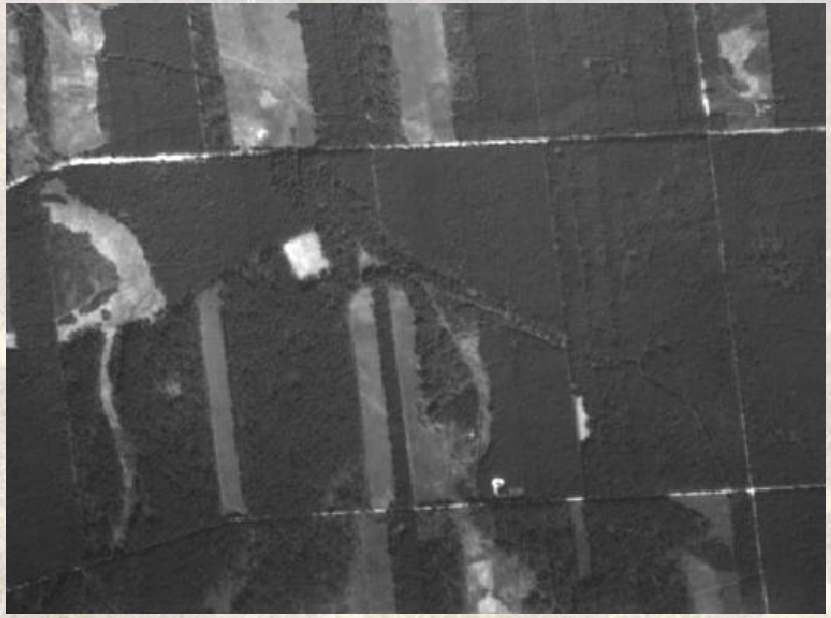
Zdjęcia P. Skucha, 17.04.2016

Puszcza Niepołomicka

Mapa: www.gogle.com/maps/.

„Lyrurus tetrix (L.) – przebywa na badanym terenie od roku 1964. W 1964 r. 1 ♂ tokował w oddziale nr 107, w 1966 r. leśniczy J. Wojnarski obserwował 2 ♂. Cietrzewie ostatnio najczęściej spotykano w oddziałach 47 i 48.”, W. Kania, *Ptaki południowo-wschodniej części Puszczy Niepołomickiej*, Acta Ornithologica, Tom XI, nr 4, Warszawa, 30 XI 1968.

Dawna arena tokowa w 1973 r.

Po lewej samiec cietrzewia tokujący na przewodzie napowietrznej linii elektroenergetycznej, Włochów, kwiecień 2000 r. Fot. P. Skucha.

Po prawej samiec cietrzewia żerujący na osice, Odrowążek, kwiecień 2000 r. Fot. P. Skucha.

Dziękuję za uwagę